

bilimname XXXIV, 2017/2, 511-532
Geliş Tarihi: 05.09.2017, Yayın Tarihi: 31.10.2017

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞ DEVRİNDE MEZHEP POLİTİKALARI*

© Abdullah Ömer YAVUZ^a

Öz

Türklerin tarihte kurduğu en büyük devletlerden birisi Büyük Selçuklu Devleti'dir. Devletin kuruluş devri, ilk sultan Tuğrul Bey'in (ö. 455/1063) hükümdarlığı süresini kapsamaktadır. Bu dönemde Selçuklu coğrafyası; kadim geleneklerin ve farklı milletlerin buluşma noktası olarak farklı felsefi ve kültürel yapıların yer aldığı bir dokuya sahiptir. Nitekim mezhepler arası yakınlaşma ve çatışmalar da bu yapının parçalarındandır. Özellikle Hanefiler ve Şafîiler arasında uzun süredir devam eden mücadele farklı mezhepleri bu ekolün etrafında hizalamıştır. Tuğrul Bey döneminde bu iki ekol arasındaki mücadele Mu'tezilîler ile Eş'arîler üzerinden yaşanmıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş döneminde mezhep politikalarının temelini devletin siyasal birlikteliği ve sosyal kaynaşmayı sağlama arzusu oluşturmaktadır. Bu minvalde Büyük Selçuklu sultanı Tuğrul Bey, vezirlik makamına Mu'tezilî kimliğiyle bilinen Amîdülmülk el-Kündürî'yi (ö. 456/1064) getirmiştir. Selçuklu iktidarı, Hanefi ve Mu'tezilî kitlenin önüne açarak desteklemiş ve onları kadılık, hatiplik gibi görevlere getirmiştir. Buna karşın Rafizî ve Eş'arî-Şafîî-Sûfî kitleler Nişabur merkezli çeşitli baskılara maruz kalmıştır. Özellikle Eş'arî-Şafîî ilim adamlarından pek çoğu bölgeyi terk etmiş, kalanlardan bazıları tutuklanmıştır. Bu uygulamaları dikkate alarak kuruluş devrinin mezhep siyasetini Selçuklu Mihnesi olarak isimlendirmek mümkündür. Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş devrini kapsayan ve Selçuklular'ın sonraki dönemlerine de etki eden mezhep politikaları Tuğrul Bey'in vefatı ve Alp Arslan'ın sultan olması ile ciddi bir değişime uğramıştır.

Anahtar kelimeler: Selçuklular, Tuğrul Bey, Mezhep Hareketleri, Mu'tezile, Eş'arîlik.

* Bu çalışma, Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Döneminde Mu'tezile başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^a Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, aomeryavuz@erciyes.edu.tr

Giriş

İslam düşüncesinde çeşitli nedenlere dayalı olarak itikadî ilkelerin ekolleşmesi ile meydana gelen mezhepler, hiçbir dönem siyaset kurumunun dikkatinden kaçmamıştır. Siyaset, devlet ve mezhep arasında şekillenen bu ilişki neden ve sonuçları itibariyle üzerinde durulmayı hak eder. Bu minvalde Türklerin tarihte kurduğu dört büyük devletten birisi olan Büyük Selçuklu Devleti'nin ortaya koyduğu siyasetin mezheplerle ilişkisinin, İslam medeniyeti ve düşüncesi açısından ele alınması ve değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Selçuklu döneminin şekillendirdiği düşünce yapısı yahut mezhebî çatı uzunca bir süre etkisini korumuştur. Bu bağlamda Büyük Selçuklu Devleti'nin mezhep politikalarını doğru anlamak için Selçuklular'ın kuruluş devrini analiz etmek dikkate değer bir veri sunacaktır. Çalışma, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş devrinde mezhep politikalarını ele almaktadır. Bu çerçevede sözü edilen dönemde yürütülen mezhep politikalarının hangi siyasal amaçlara dayalı olarak sürdürüldüğü üzerinde durulacak, buradan hareketle yürütülen siyasetin mezheplerin tarihsel süreçlerine ne tür etkilerinin olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır. Çalışmada anlamacı ve yorumlayıcı bütüncül tarih yöntemi takip edilecek bu doğrultuda İslam Mezhepleri Tarihi'nin "fikir-hadise irtibatı ve zaman-mekân uyumu" ile "şahıslar üzerinde derinleşme" ilkelerinden istifade edilecektir.

A. Dönemin Serencamı: Sosyo-Politik ve Sosyo-Kültürel Yapı

İslam dini 7. yüzyılın ortalarından itibaren geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Tarihi bir dönüm noktasında İslam'a girme sürecini yaşayan Türkler, devlet tasavvurlarını da bu dönüşümün bir parçası kılmışlardır. Bölgesel sınırları aşan ilk Müslüman Türk devleti, Büyük Selçuklu Devleti olup Türk tarihi boyunca kurulan yüze yakın siyasal teşekkül arasında yer alan dört büyük devletten birisi olmuştur.¹

Tarihsel süreçte küçük bir boy beylîği olarak Orta Asya içlerinden Maverâünnehir'e gelen Selçuklular, burada hem Müslüman oldular² hem de devletleşme sürecine giden siyasetlerini uygulamaya başladılar.³ Maverâünnehir ve Horasan'da varlık mücadelesi veren ve akıl dolu stratejileri ile hayatta kalmayı başaran Selçuklular, Tuğrul Bey'in

¹ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, Ankara 2013, s. 205.

² İmaduddîn Muhammed b. Muhammed İsfehânî (ö. 594/1197), *Tarihu Devlet-i Âli Selcûk*, nşr. Yahya Murad, Beyrut 2004, s. 7.

³ Abdullah Ömer Yavuz, "*Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Döneminde Mu'tezile*", Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri 2015 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 33-35.

önderliğinde Dandanakan Savaşı (431/1040) sonunda kendi devletlerini kurdular.⁴ Tuğrul Bey, yeni kurulan devletin ilk hükümdarı oldu. Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş devri de onun sultanlığı dönemini yani 431-455/1040-1063 yıllarını kapsamaktadır. Selçuklular'ın kuruluş devri; Türk geleneklerinden gelen bölünmeci-parçacı hanedan yapısından tek sultanlığa geçişin, göçebe yaşam tarzından şehirciliğe uzanışın, tarihsel, jeopolitik ve jeostratejik bir coğrafyaya hükmedişin hikâyesini barındırır. Dahası toplumsal, siyasal, ekonomik, sosyal değişimlerin ve Selçuklular'ın tüm bunlara hükmetmeye çalışmasının mücadelesi olarak da okunabilir.⁵ Bu bağlamda dönemin oldukça sancılı bir kuruluş devri olduğunu ifade edebiliriz. Burada dikkat çeken husus Selçuklular'ın küçük bir beylikten kısa bir sürede büyük bir devlete dönüşmüş olmalarıdır. Bu minvalde Horasan coğrafyasında bulunan kadim İran kültürü ve devlet geleneğinin Selçuklular'a etkisinden bahsetmek ve oldukça etkin olan vezirlerin Farisi kökenlerine işaret etmek yerinde olacaktır.

Tuğrul Bey'in liderliği ve kişiliği ile şekillenen devlet yapısında hanedan üyeleri arasındaki isyanların başarı ile bastırılmaları, merkezi yapıyı hayli güçlendirmiştir.⁶ Ayrıca Selçuklular, Bizans'la mücadele etmiş, Büveyhî egemenliğinde ezilen Abbasi hilafetini kurtararak önemli bir adım atmış, Şîî-İsmailî Fatımî Devleti ile bölge siyasetinde söz sahibi olma yarışına girmişlerdir. Kısacası Selçuklular, kuruluş devrinde İslam dünyasının hâkimiyetini üstlenme niyetini ortaya koymuşlardır. Sonuçta oldukça kaotik bir coğrafyada siyasal, toplumsal, kültürel ve mezhebî karışıklıkların ortasında bulunan Büyük Selçuklu Devleti, mücadeleye dayalı olarak varlığını kökleştirmiştir.

B. Kuruluş Devrinde Mezheplerin Genel Görünümü

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş devrinde mezhebî yapı da sözünü ettiğimiz toplumsal yapı gibi karmaşık, çatışmacı ve çok seslidir. Tuğrul Bey döneminde Maverâünnahir'den Bağdat'a kadar geniş bir coğrafyanın kontrol altına alınması ve bu toprakların kadim geleneğinde nüvelenmiş farklı din ve düşünce hareketlerinin varlığı söz konusudur. Bununla beraber göç ve

⁴ Ebu'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi't-Târih*, I-XII, Beyrut 1979, IX, s. 478; Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-II, nşr. Hasan Abdülmennan, Beyrut 2004, II, s. 1812; Muhammed b. Ali b. Süleyman Râvendî (ö. 603/1207), *Râhatü's-Südûr*, çev. Ahmet Ateş, Ankara 1957, s. 100.

⁵ Yavuz, "Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Döneminde Mu'tezile", s. 38-48.

⁶ Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Mustafa Abdülkadir Ata, I-XVIII, Beyrut 1995, XVI, s. 38; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, II, s. 1828.

istilalarla şekil alan toplumsal taban sözünü ettiğimiz karmaşanın ana kolonlarını oluşturur.

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş devrinde Horasan ve Maverâünnehir coğrafyasında fikhî ekoller incelendiğinde iki mezhebin öne çıktığı görülmektedir. Bunlardan Hanefilik hayli etkindir. Nitekim Selçuk Bey, Cend'de Müslüman olurken, mezhep olarak Hanefiliği tercih etmiştir.⁷ Dolayısıyla Selçuklu hanedanlığı genelde Hanefî mezhebine mensup olmuştur. Ebu Hanife'nin öğrencisi Ebu Yusuf'un Abbasi baş kadısı olması, bölgeye gönderilen kadı, muallim, vaiz gibi önemli şahsiyetlerin de Hanefîler arasından seçilmesi, Hanefîliğin yayılmasında etkilidir.⁸ Tuğrul Bey döneminde Hanefîler gibi etkin olan diğer fikhî mezhep de Şafîlik'tir. Bilindiği üzere Şafîliğin ana yayılma merkezi Mısır'dı. Ancak Ebu'l-Kasım el-Enmâtî (ö. 288/901) ve talebesi İbn Süreyc (ö. 306/918) tarafından yürütülen faaliyetler neticesinde Şafîlik Bağdat'ta kök salmaya başlamıştır. Ebu İshak Mervezî (ö. 340/951)'nin eğitim faaliyetleri ile yeni bir ivme kazanan Şafîlik, Horasan coğrafyasına açılmayı başardı. Özellikle el-İsferâyinî (ö. 406/1016) ve el-Mervezî'nin (ö. 417/1026) çalışmaları ile daha sistemli, kurumsal bir hal aldı.⁹ Tuğrul Bey dönemine gelindiğinde Şafîliğin, Horasan şehirlerinde ve Irak'ta Hanefîler kadar yoğun olmasa da ciddi taraftarları bulunmaktaydı.¹⁰

Selçuklular'ın kuruluş devrinde siyasi-itikâdî mezheplerin durumu da büyük önem taşımaktadır. Bu dönemde Mâtürîdîlik, İmam Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) görüşlerinin kurumsallaşması evresini yaşamaktadır. Çünkü İmam Mâtürîdî ve düşüncesi geç fark edilmiştir. Bunda İmam Mâtürîdî'nin takipçilerinin Mâtürîdîyye yerine Hanefîlik tabirini kullanmalarının da payı bulunmaktadır.¹¹ Mürcie'nin bir alt kolu olan Kerramiyye, Selçuklular devrinde güç kaybetmeye devam etmektedir. Hanefî, Şafîî, Eş'arî ilim adamları tarafından ağır bir şekilde eleştirilen Kerramiyye'nin etkisi bu

⁷ Sadruddîn Ebu'l-Hasan Ali el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, çev. Necati Lugal, Ankara 1999, s. 2.

⁸ Şemsüddîn Ebu Abdillâh Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsım fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, 2. Bsk, Beyrut 1906, s. 39; Ebu'l-Fadl Zeynuddîn Kasım İbn Kutluboğa (ö. 897/1474), *Tâcu't-Terâcîm fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Dîmeşk 1992, s. 315-317; Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarîlik-Maturidîlik İlişkisi*, Ankara 2013, s. 123.

⁹ Bilal Aybakan, "Selçuklular Döneminde Fıkhın Gelişimi: Şafîî Mezhebi Çerçevesinde", *Selçuklular'da Bilim ve Düşünce Sempozyumu*, Konya 2013, I, s. 228.

¹⁰ Ebu Abdillâh Şihâbüddin Yakut el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mu'cemu'l-Buldan*, I-V, Beyrut 1907, II, s. 121; Zekeriya b. Muhammed b. Mahmud Kazvinî (ö. 862/1283), *Âsârü'l-Bilad ve Ahbârü'l-İbâd*, Beyrut 1969, s. 386, 389.

¹¹ Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarîlik-Maturidîlik İlişkisi*, s. 77.

dönemde gittikçe azalmıştır.¹² Dönemin etkin mezheplerinden birisi olan Eş'arîlik, Küllâbî geleneğin içinde İmam Eş'arî (ö. 324/935) isminin ön plana çıkması ile gelişim sağlamıştı.¹³ Bakıllanî (ö.403/1013)-İbn Fûrek (ö. 406/1015) çizgisinde oluşan Eş'arîlik, Küllâbî gelenek üzerine oturmuş, Hanbelîler hariç hadis taraftarlarının tamamını içine alacak şekilde dizayn edilmiş bir tasavvura sahipti. Muhtevası itibariyle bu dönemdeki Eş'arîlik "Kalamî Eş'arîlik" olarak adlandırılmaktadır.¹⁴ Selçuklular'ın kuruluş devrinde Eş'arîlik, dönemin velud ilim adamlarından Cüveynî (ö. 478/1085) ile başlayan bir farklılaşma ve felsefleşme sürecine girdi. Bu aynı zamanda Eş'arî düşüncesinde Küllâbî gelenekteki dağınık nazariyelerin bir sistematığe ve kurumsallığa oturması anlamına gelmekteydi. Cüveynî ile başlayan, Şehristânî (ö. 548/1153) ile devam edip Râzî'de (ö. 606/1210) berraklaşan tefekkür, Eş'arîliğin felsefi boyuta taşınmasıydı.¹⁵ Eş'arî düşünce adına dikkat çeken bir diğer boyut felsefleşmenin yanında Kuşeyrî (ö. 465/1072) ile başlayan Gazalî'yle (ö. 505/1111) devam eden sûflikle yakınlaşan koldur.

Bütün bu gelişmeler göz önüne alındığında Selçuklular'ın kuruluş devrinde mezheplerin farklılaşmalara, değişimlere ve dönüşümlere uğradığı anlaşılmaktadır. Eş'arîliğin gelişim süreci açısından bir diğer önemli husus da Şafîlik ve Malîkîlikle olan yakınlaşma ve hatta bütünleşmedir. Nitekim Horasan ve Maverâünnehir coğrafyasında Şafîî-Eş'arî kitle Hanefîlikten sonra en geniş nüfusa sahip olmuştur.

Söz konusu dönemde Şîî mezheplerin de belirli bir etkinliği vardır. Büveyhîler döneminde temel kuramlarını sistematize eden İmamiyye, inanç tasavvuru açısından dikkate alınması gereken bir dönüşüm yaşamış, ahbârî-usûlî farklılaşmasıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçte Mu'tezilî akılcılığından etkilenen/faydalanan usûlî düşünce; Şeyh Müfîd, (ö. 413/1022), Şerif er-Râzî (ö. 406/1016), Şerif el-Murtazâ, (ö. 436/1044) ve Şeyh Tûsî (ö. 460/1067) gibi ilim adamlarının katkılarıyla ilerleme kaydetmiştir.¹⁶ İmamiyye mezhebi Irak coğrafyasının belirli bölgelerinde,

¹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 251.

¹³ Ebu Mansur Abdulkahîr b. Tahir b. Muhammed Bağdadî (ö. 429/1037), *Usûlu'd-Dîn*, Beyrut 1981, s. 29-31.

¹⁴ Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarîlik-Maturidilik İlişkisi*, s. 70.

¹⁵ Felsefleşme temayülü Âmidî, Beyzâvî, İsfahanî, Teftazanî gibi isimlerce devam ettirilmiştir. Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarîlik-Maturidilik İlişkisi*, s. 71-72.

¹⁶ Henry Loust, *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı- Sabri Hizmetli, İstanbul 1999, s. 199; Mazlum Uyar, "Gaybet Sonrası Şîî Kelâmın Teşekkülü ve Mu'tezile", *İslâmiyat Dergisi*, Cilt 2, Sayı. 3, Ankara 1999, s. 153-170.

Kum başta olmak üzere İran şehirlerinde hatırı sayılı bir nüfusa; Rey, Nişabur gibi Horasan kentlerinde nispeten az bir kitleye sahip olmuştur.¹⁷

İsmaililik ise Fatımî Devleti'nin de etkisi ile hayli güçlü bir konumdadır. Tuğrul Bey döneminde devletin batı siyasetini Fatımîler ve onların yayılmacı mezhep politikaları belirlemektedir. Selçuklular öncesinde Fatımî daîlerin Horasan ve Maverâünnehir'de propaganda yaptıkları bilinmektedir.¹⁸ Aynı çaba Tuğrul Bey döneminde de devam etmiştir. Büveyhîler'le stratejik ilişkiler kurmak isteyen Fatımî aklına karşılık Selçuklular, Bağdat'ı tamamen kontrol altına alarak cevap vermişlerdir. Bunun üzerine Arslan Besasirî ve İbrahim Yinal isyanlarını destekleyen ve Selçuklular'ı bölgeden silmek isteyen Fatımîler büyük çaba harcamalarına rağmen başarı elde edememişlerdir.¹⁹

Şîî gruplar içerisinde Selçuklular'ın sorun yaşamadıkları tek mezhep Zeydîlik'tir. Tuğrul Bey döneminde Deylem, Taberistan bölgelerinde Rey ve Kum gibi Horasan şehirlerinde mensupları olan Zeydîlerin uzun süredir devam eden azalma eğilimleri bu devirde de sürmüştür. Ayrıca Tuğrul Bey'in Taberistan seferi ile bölge kontrol altına alınmıştır.²⁰

C. Mu'tezile'nin Öne Çıkışı ve Yeni Kimlik İnşası

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş devrinde mezheplerin genel durumları ile ilgili panoramadan sonra bu dönemde ön plana çıkan bir ekol olarak Mu'tezile mezhebi üzerinde ayrıca durmak gerekir. İslam düşünce tarihinde önemli bir yeri olan Mu'tezile, düşünce hayatındaki etkisi kadar siyasetle olan ilişkisi ile hatırlanır. Siyasetin maşası olmanın bedelini ağır ödeyen Mu'tezile'nin ağırlık merkezi, Irak'tan Horasan'a doğru kaymış, zamanla gücünü kaybetmiştir. Ancak Büveyhîlerin politikaları ile yeniden bir güçlenen Mu'tezile, Selçuklular'ın kuruluş devrinde öne çıkmaya başlamıştır.

Mu'tezile'nin Selçuklular'ın kuruluş devri olan Tuğrul Bey dönemindeki seyrini belirleyen muharrik unsur, diğer mezheplerle ilişkisi neticesinde ortaya çıkan Mu'tezilî kimliktir. Bu durum bir yandan Mu'tezile ile diğer mezhepler arası ilişkiyi göstermekte, öte yandan da dönemin mezhebî yapısının çatışmalı manzarası da açığa çıkarmaktadır. Mu'tezile tarihinde Zeydiyye ve İmamiyye ile etkileşim ve yakınlaşmalar olmuştur. Buna bağlı olarak Şîî-Mu'tezilî kimlikler ortaya çıkmıştır. Büyük Selçuklu

¹⁷ Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldan*, IV, s. 397.

¹⁸ Ali Avcu, *Horasan ve Maverâünnehir'de İsmâililik*, Ankara 2014, s. 109-115.

¹⁹ Yavuz, "Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Döneminde Mu'tezile", s. 91.

²⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 496.

Devleti'nin kuruluş devrinde zirveye çıkan yeni Mu'tezilî kimliği ise, Mu'tezile-Hanefilik ilişkisi üzerine kuruludur.

Mu'tezile ve Hanefiliğin yakınlaşması ya da aynı kategoride ele alınması meselesi, İslam düşüncesi açısından hayli önemli bir değerlendirme ölçütü olan Ehl-i Rey-Ehl-i Hadis ayrımı meselesinden başlanarak tartışılabilir. Bu meselede Hanefiler ve Mu'tezilîler sürekli olarak aynı kategoride yer almış, Ehl-i Rey olarak görülmüşlerdir. Mu'tezile-Hanefilik ilişkisi Tuğrul Bey döneminin hemen öncesinde yükselişe geçmiş, bu ilişki Ebu'l-Hasan el-Kerhî (ö. 340/952), Cessas (ö. 370/981) ve Ebu Abdillah Hüseyin el-Basrî gibi önemli ilim adamlarıyla temsil edilmiştir.²¹ Bu yakınlaşmanın bazı siyasi nedenleri de vardır. Abbasi Halifesinin Kadirî İtikadı adıyla yayınladığı bildiri Irak'ta Mu'tezilî kitleyi hayli zor duruma düşürmüştür. Mu'tezile, kaotik bir yapılanmanın ve mezhep çatışmalarının yaşandığı ortamda Hanefilikle daha da yakınlaşarak kendisine alan açma gayretinde olmuştur. Daha önce de vurguladığımız üzere, Hicri V. asır mezhep hareketleri geniş planda incelendiğinde mezhep yakınlaşmalarının hiç olmadığı kadar çok yaşandığı daha net görülecektir.

Tuğrul Bey döneminde Mu'tezile coğrafyasına bakıldığında, onların Hanefî kimliğe bürünmüş vaziyette ağırlıklı olarak Nişabur başta olmak üzere Horasan şehirlerinde var oldukları anlaşılmaktadır. Ancak Mu'tezile, mezhep olarak büyük, geniş halk kitlesine sahip olmadan entelektüel üst sınıfa mensup taraftarları ile sınırlanmıştır. Ayrıca İran şehirlerinde ve Irak coğrafyasında da belirli oranda Mu'tezilî kitle yaşamaktadır. Maveraünnehir coğrafyası büyük oranda Hanefilerden oluşsa da bunların tamamı Mu'tezilî-Hanefiler de değildir.

D. Mezhep-Siyaset İlişkisi Bağlamında Vezir Kündürî Öncülüğünde Yürütülen Politikalar

Devletin kuruluş süreci dikkate alındığında ve geçirilen siyasi mücadeleler göz önünde bulundurulduğunda, Tuğrul Bey ve Selçuklu üst yönetiminin alelade bir yapılanma içinde olmadıkları, dahası devasa hedeflere sahip oldukları anlaşılacaktır. Cend'de İslam dini ile tanışan bu küçük beylik, gazâ ve fetih ruhunu hazmederek bölge siyasetini doğru bir şekilde analiz ederek yeni bir devlet tasarımında bulunmuştur. Horasan ve Maveraünnehir'de kendilerine karşı koyabilecek siyasi bir güç bırakmayan Tuğrul Bey, Halife'nin Bağdat'tan gelen davetlerine bilinçli bir şekilde karşı koyarak öncelikle kurduğu devletin temellerini sağlamlaştırmak istemiştir.

²¹ Ahmed b. Yahya İbnü'l-Murtazâ (ö. 840/1437), *Kitabu Tabakâti'l-Mu'tezile*, thk. Susanna Diwald Wilzer, Beyrut trs., s. 130.

Böylesi bir dönemde Amîdülmülk Kündürî (ö. 456/1064) vezirlik makamına geniş yetkilerle gelmiştir (445/1053). Daha önceki vezirlerini kısa sürede görevden alan Tuğrul Bey, Vezir Kündürî'yi hayatının sonuna kadar görevde tutmuştur.²²

Kündürî'nin vezirlik makamına geniş yetkiler tanınarak getirilmesi alelade bir atama değildir. Dönemin Horasan coğrafyasındaki çok çeşitli siyasal yapıların kontrol altına alınmak istendiği bir zamanda Kündürî vezir olmuştur. Kündürî'nin göreve gelmesi ile birlikte Selçuklular, söz konusu coğrafyada birliği sağlamayı başarmışlardır. Ardından batı istikametinde Bağdat'a yürümüştür. Yine aynı süreçte Fatımîlerin desteklediği İbrahim Yinal ve Arslan Besasirî isyanları ile mücadele etmişler ve başarı sağlamışlardır. Bu sürecin tamamının bir bütün olarak dikkate alınması gerekir. Bu bağlamda Kündürî eli ile uygulanan politikaların da bir amacı ve anlamı olmalıdır.

Teori ve pratik arasında birbirine bağlı bir akışkanlık vardır. Teorisiz pratik, pratiksiz teori elbette eksik kalır. Mezhep ve siyaset de böyle bir benzetmenin konusu olabilir. Önceliği teoriye verip Kündürî'nin uygulamalarına geçmeden meselenin özüne dair bazı çıkarımlarda bulunmak gerekmektedir. Kuruluş devrinin mezhep-siyaset ilişkisi İslam tarihinde görülen ne ilk ne de son tecrübe olmuştur. Dahası bu konu, üst bir bakış açısı ile din, siyaset ve mezhep ekseninde değerlendirildiğinde, politika ve siyaset felsefesinin tartıştığı düzen, hâkimiyet arzusu ve devlet yapısı gibi ana soruları içinde barındıran çetrefilli bir meseledir.

Tarihin ilk evrelerinden itibaren insanların bir arada yaşaması ile başlayan, toplumun yönetilmesi, kurallarının belirlenmesi ve sistematik bir yapıya kavuşması amaçlarıyla ortaya çıkan devlet ve yönetim tasavvurlarının hayli geniş bir perspektif oluşturduğu bilinmektedir. Aynı minvalde din olgusunun devlet sistemindeki yeri dinin toplum nezdindeki konumu ile ilişki halinde olmuştur. Siyasal hayat ve toplumsal yapı çerçevesinde İslam dininin mensupları da belirli bir devlet anlayışı geliştirmek istemişlerdir. Emeviler Devleti ile başlayan süreç, din-mezhep-siyaset bağlamında aslında önemli tecrübeleri de barındırmaktadır. Mezhep düşüncesinin teşekkülüne de etki eden siyaset ve devlet politikaları Emeviler döneminden sonra Abbasiler Devleti ve onun sınırları içinde neşet eden otonom yapılarda da görülmüştür. Abbasiler döneminde yaşanan Mihne hadiseleri Mu'tezile'nin tarihi seyrinde son derece büyük etkiler

²² Râvendî, *Râhatü's-Südûr*, s. 115.

uyandırmıştır.²³ Büyük Selçuklu Devleti kurulmadan önce bölgede var olan devletler, mezhep hareketlerine bağlı politikalar geliştirmişler, toplum mühendisliğinde dinî-mezhebî düşüncenin yaptırımlarını kullanmaktan çekinmemişlerdir. Bu olgusal gerçeklik, kimi eleştirilere tabi tutulsa da zamanın ruhuna oldukça uygun olup anakronik yorumlara düşmeden değerlendirilmesi gerekmektedir. Küdürî'nin etkisi olan kuruluş devri mezhep politikalarına bu çerçevede eğilmek, hakikati daha da belirginleştirecektir. Bu doğrultuda Vezir Küdürî'nin politikalarını iki ana omurgaya oturtmak mümkündür.

1. Mu'tezilî-Hanefî Kitleye Yönelik Politikalar

Kündürî öncülüğünde yürütülen mezhep politikalarının temeli Mu'tezilî-Hanefîlere göre belirlenen bir bakış açısına sahiptir. Selçuklular'ın söz konusu kitleye yönelik açıktan destekleri bulunmaktadır. Nitekim Tuğrul Bey'in Rey'i aldıktan²⁴ sonra içerisinde caminin de olduğu bir külliye inşa ettirip Hanefîlere verdiği bilinmektedir.²⁵ Hanefîler bu camide düzenli olarak toplantılar düzenlemeye başlamışlar ve Rey merkezinde ciddi bir Hanefî artışı söz konusu olmuştur. Vezir Küdürî'nin de bu dönemde önemli görevlendirmeleri olmuştur. Hanefîler açısından en kritik atama Bağdat baş kadılığı görevinde gerçekleşmiştir. Tuğrul Bey'den önce Şafîiler tarafından kesintisiz bir şekilde sürdürülen kadılık vazifesini son olarak İbn Mâkûlâ sürdürmekteydi. 447/1056 yılında İbn Mâkûlâ vefat edince yerine birisinin atanması gündeme geldi.²⁶ Halife Kaim, geleneğe uyararak o dönem ön planda yer alan bir Eş'arî-Şafîî olan Ebu İshak Şirazî'yi Tuğrul Bey'e teklif etti. Halife'nin Şirazî teklifini beğenmeyen Tuğrul Bey durumu Vezir Küdürî ile istişare etmiş, onun da tavsiyesi ve ısrarı ile Hanefî Ebu Abdullah ed-Dâmegânî baş kadılık görevine getirilmiştir.²⁷

Uzun zamandır Şafîilerin kontrolünde olan baş kadılığın Hanefîlerin eline geçmesi oldukça önemli bir gelişmedir. Bu mesele sadece Hanefî ve Şafîî kitleleri ilgilendirmemekte dahası bu mezheplerle ilişkili olan diğer itikâdî mezhepleri de alakadar etmektedir. Küdürî'nin bizzat içinde olmasıyla gerçekleşen bu atama Mu'tezilîler açısından da önemlidir. Bilindiği üzere baş kadılık makamı fikhî bir otorite olmanın yanı sıra diğer alt kadroları atamada

²³ Muharrem Akoğlu, *Mihne Sürecinde Mu'tezile*, İstanbul 2006, s. 127-189.

²⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 497; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, s. 286; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, II, s. 1814.

²⁵ Wilferd Madelung, "Maturidiliğin Yayılışı ve Türkler", çev. Muzaffer Tan, *İmam Maturîdî ve Maturidilik*, haz. Sönmez Kutlu, 3. Bsk, Ankara 2011, s. 330.

²⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, s. 246.

²⁷ Seyfullah Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, 2. Bsk, İstanbul 2009, s. 170.

da yetkilidir. Nitekim Ebu Abdullah ed-Dâmegânî görev yaptığı otuz yıl boyunca Hanefî kimseleri göreve getirmekten çekinmemiştir.²⁸

Kadilkudatlığa Dâmegânî'nin atanması Şafîî ve Eş'arî kitlelerce olumlu karşılanmamış, bunun karşılığında birtakım suçlamalara ve eleştirilere konu olmuştur. Mesele, Dâmegânî ve adı kadilkudatlık için geçen Şirazî arasında yaşanan ilmî münazaralara kadar uzamış, Sübkî'nin verdiği malumatlara göre iki isim arasında ciddi fikhî tartışmalar yaşanmıştır.²⁹

Vezir Kündürî'nin tavsiyesi ile yapılan kritik atamalardan birisi de bölgenin ilim merkezi olan Nişabur'da gerçekleşmiştir. Nişabur'da hatiplik vazifesini yerine getiren Şafîî-Eş'arî Ebu Osman es-Sabûnî görevden alınmış yerine hatîbu'l-huteba unvanı ile Mu'tezilî-Hanefî Ali b. Hasan es-Sandalî getirilmiştir.³⁰ Bu değişikliği önemli kılan husus Nişabur'un sıradan bir şehir olmayışıdır. Vezir Kündürî tarafından yürütülen politikaların merkezi olan bu şehirde onun çok yakını sayılabilecek Sandalî'nin görevlendirilmesi, bir sonraki adımda gerçekleşecek Eş'arîlere yönelik hadiselerde kendisini göstermiştir. Kündürî politikalarının en büyük destekçilerinden olan Sandalî, Eş'arîlerin önderlerinden İmamü'l-Haremeyn Cüveynî (ö. 478/1085) ile ilmi tartışmalara girişmiştir.³¹

Vezir Kündürî tarafından göreve getirilen bir başka isim Mu'tezilî Muhammed b. Abdullah en-Nâsîh olup Nişabur kadılığına atanmıştır. Taassup derecesinde Mu'tezilî-Hanefî olan Muhammed b. Abdullah en-Nâsîh, Kündürî'ye destek vermiş, Nişabur'da gerçekleşen uygulamaların bizzat içinde olmuştur.³²

Vezir Kündürî'nin bürokratik görevlendirmelerinden bir diğeri de Mu'tezilî Muhammed b. Ahmed el-Buharî'nin Basra kadılığına getirilmesidir. Hanefî ve Şafîî fikhında bilgin birisi olan Buharî, saygın bir kişiliğe sahiptir. Nitekim Nizamulmülk göreve geldiğinde, Mu'tezilî olmasına rağmen ona iyi davranmış ve saygı göstermiştir.³³

²⁸ Yavuz, "Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Döneminde Mu'tezile", s. 124.

²⁹ Tacuddin Ebu Nasır Abdulvehhab b. Ali Sübkî (ö. 771/1369), *Tabakâtu's-Şafîyyeti'l-Kübra*, nşr. Abdulfettah Muhammed el-Hulv-Mahmut Muhammed et-Tenâhî, I-X, Halep 1964, IV, s. 245-252.

³⁰ Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkîr (ö. 571/1175), *Tebyînu Kezibi'l-Müfteri*, nşr. M. Zahid el-Kevseri, Beyrut 1979, s. 108.

³¹ Muyhiddin Ebu Muhammed Abdülkadir b. Muhammed Kureşî (ö. 775/1375), *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv, I-V, Beyrut 1993, II, s. 554; Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavğaları*, s. 283.

³² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 201.

³³ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, III, s. 44.

Bahsini ettiğimiz kadılık, vaizlik ve diğer bürokratik görevlerin Mu'tezilî-Hanefî kitlelere verilmesi, dahası Eş'arî-Şafiî kimselerin bu görevlerden alınmaları Tuğrul Bey dönemi siyasetinin genel seyrini de belirlemiştir. Selçuklular yönetmeye çalıştıkları büyük coğrafyada siyasal, sosyal ve kültürel çatışmayı bitirme amacına matuf olarak mezheplere yeni roller biçmişlerdir. Böylece önemli görevlere Mu'tezilî-Hanefî kimseler getirilmiştir.

2. Mu'tezilî-Hanefî Karşıtı Kitleye Yönelik Politikalar

Vezir Kündürî döneminde Mu'tezilî-Hanefîlerin devlet tarafından desteklenmek suretiyle bürokratik görevlere getirilmeleriyle ve kendilerine devlet kadrolarında alan açılmasıyla birlikte devlet tarafından Eş'arî-Şafiî, Rafizî, sûfî kimselere yönelik baskı ve sindirme politikaları uygulanmıştır. Vezir Kündürî'nin kontrolünde gerçekleşen söz konusu uygulamalarla ilgili olarak farklı bakış açılarından kaynaklanan bir isimlendirme sorunu bulunmaktadır. Kaynaklara bakıldığında tarihçi İbnü'l-Cevzî, eserinde bu dönemi "Mihne" olarak tanımlamakta³⁴ Kuşeyrî, risalesinin başlığında "Mihne" lafzına yer vermektedir.³⁵ Mihne denilince ilk olarak Abbasiler dönemi akla gelmekte olup belirli bir kelami konu çerçevesinde muhalif kimseler sorgulanmış ve tutuklanmıştır. Selçuklular'ın kuruluş devrinde ise doğrudan ve operasyonel olarak muhalif kitlenin sindirilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda kuruluş devrinin mezhep-siyaset ilişkisi açısından önemli bir kısmını oluşturan uygulamaları "Selçuklu Mihnesi" şeklinde isimlendirebiliriz.

3. Düşüncenin Dizaynı: Mihne Politikası

Kaynaklardan anlaşıldığı üzere Selçuklu Mihnesi 445/1053 ile 455/1063 yılları arasında gerçekleşmiş, on yıl kadar sürmüştür. Selçuklu Mihnesi Vezir Kündürî'nin göreve gelmesi ile başlamış ve Tuğrul Bey'in vefatına kadar devam etmiştir. Selçuklu Mihnesi hakkında kaynaklarda var olan genel anlatı, Vezir Kündürî'nin Sultan Tuğrul Bey'den Nişabur'da Rafizîler için minberden lanet edilmesini talep etmesiyle başlamaktadır. Ardından Kündürî, lanetlenecekler arasına İmam Eş'arî'yi de dâhil eder. Bunun üzerine Eş'arî taraftarları itiraz ederler. İmam Eş'arî'nin Ehl-i Sünnet çizgisinde olduğunu, yanlış bir görüşünün olmadığını söylerler. Ancak sürece itiraz eden bu kimseler sorgulamalara, tutuklamalara maruz kalır. Söz konusu şahsiyetlerden bazıları o dönem Horasan'ın en önemli merkezi olan Nişabur'u terk ederler. Selçuklu Mihnesi uygulamaları Tuğrul Bey'in vefatına

³⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, s. 340.

³⁵ Sübkî, *Tabakâtu's-Şafiyyeti'l-Kübra*, III, s. 399.

kadar yani Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş döneminin sonuna dek kararlılıkla sürdürülür.³⁶

Tuğrul Bey döneminde mezhepler arası kampaşmanın ve yakınlaşmanın paralel olarak geliştiğini, Mu'tezile ile Hanefilik, Eş'arî ile Şafîlik arasında belirgin bir beraberliğin, sözü edilen mezhep grupları arasında ise ciddi bir mücadelenin olduğunu ifade edebiliriz. Hanefî-Şafîî mücadelesinin Mu'tezile-Eş'arî çizgisinde yaşandığı Tuğrul Bey döneminde Vezir Kündürî'nin öncülük ettiği Mihne politikalarında Eş'arîlere yönelik ilk adım, İmam Eş'arî ve Eş'arîliğe minberlerden lanet edilmesi ile gerçekleşmiştir.³⁷ Bu lanetleme olayının özüne bakıldığında öncelikle Rafizîler için izin alınmış, ardından İmam Eş'arî ve Eş'arîlik de buna dâhil edilmiştir. Söz konusu lanetlemede "bid'at" kavramı öne çıkarılmış, İmam Eş'arî'nin bid'at ehli olduğu, dini bozduğu vurgulanmıştır.³⁸

Selçuklu Mihnesi sürecinde İmam Eş'arî'nin minberden lanetlenmesi bir yönüyle Eş'arîliğin güç kazanması ile ilgilidir. Bu süreç Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş devrine geldiğinde artarak devam etmektedir. İmam Eş'arî ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir diğer husus, Mu'tezilî gelenek içerisinden gelmekle birlikte daha sonraları Mu'tezilî düşünceden ayrılması ve alışlageldik Mu'tezilî eleştirisinin üzerine çıkmasıdır. Mu'tezilîlerin böyle bir şahsiyete olumlu yaklaşımları da beklenemez. Bunlardan dolayı bize göre, İmam Eş'arî'nin lanetlenmesi birden çok boyutu olan bir karar gibi durmaktadır.

Mihne sürecinde Eş'arîlere yönelik baskı ve sorgulamalar yaşanmıştır. İbn Asâkîr, devrin meşhur Eş'arîlerinden birisi olan Ebu Abdullah el-Hubbazî'nin (ö. 447/1055) sorgulamalara tabî tutulduğunu aktarmaktadır. Hubbazî, sorgulamalara karşı çıkmış, mezhebiyle ilgili sorulara cevap vermemiştir. Bunun üzerine ne Nişabur'u terk etmesine ne de evinden dışarı çıkmasına izin verilmiştir. Nihayetinde Hubbazî, vefat edinceye kadar (447/1055) dışarı çıkamamıştır.³⁹

Eş'arî-Şafîî kimliğinin şöhret sahibi ilim adamlarından olan Cüveynî, Mu'tezilîlerle mücadele eden, onlarla münakaşalara giren birisi olup bu sürecin hedef isimlerden olmuştu. Cüveynî'nin ilmi gücü ve çevresine olan

³⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 32; Ebu'l-Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikan (ö. 681/1282), *Vefeyâtu'l-Ayân ve Ebnâü Enbai'z-Zaman*, thk. İhsan Abbas, I-VIII, Beyrut 1977, III, s. 391.

³⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 32; Sübkî, *Tabakâtu's-Şafîyyeti'l-Kübra*, III, s. 391, İbn Asâkîr, *Tebyînu Kezibi'l-Müfteri*, s. 108.

³⁸ Sübkî, *Tabakâtu's-Şafîyyeti'l-Kübra*, III, s. 391.

³⁹ İbn Asâkîr, *Tebyînu Kezibi'l-Müfteri*, s. 263-264.

etkisi göz önüne alındığında bu durumun mahiyeti daha da iyi anlaşılmaktadır. Eş'arîliğe felsefî bir boyut kazandıran Cüveynî, mezhebi sistematik hale dönüştürmüştür. Selçuklu Mihnesi sürecinde Cüveynî'nin eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunmasına engel olunmuş, hareket sahası sınırlandırılmıştı. Halkla iletişime geçecek imkânlarına getirilen kısıtlamalar sonrasında Cüveynî uygulamanın çok daha ileri boyutlara taşınacağını tahmin ederek 450/1058'de Nişabur'dan ayrılmıştır. O, Kirman üzerinden önce Bağdat'a ulaşmış sonra Hicaz bölgesine yönelmiş. Mekke ve Medine'de dört yılı aşkın bir süre bulmuş. Hicaz'da bulunduğu süre içerisinde "İmamul-Haremeyn" lakabını almıştır. İslam dünyasının kalbinde farklı bölge ve şehirlerden gelen ilim adamları ile de görüşen Cüveynî'nin şöhreti daha da artmıştır. Cüveynî, Kündürî'nin idam edilmesi ve Selçuklu Mihnesinin sonlandırılması üzerine Nizamulmülk'ün daveti ile Nişabur'a geri dönmüş ve o dönemde açılmış olan Nizamiye Medresesinde görev yapmaya başlamıştır.⁴⁰

Cüveynî gibi bu dönemde etkinliği olan isimlerden birisi de Şafîî fıkhnın otoritesi olan Ebu Sehl Muhammed b. Muvaffak'tı. Ebu Sehl, Nişabur'da Şafîîlerin lideri konumundadır. Selçuklu Mihnesi sürecinde Eş'arîlere yönelik lanetleme uygulamalarını engellemeye çalışanlardan birisi de bu ilim adamıdır. Neticede Ebu Sehl yakalanmış ve hapishaneye gönderilmiştir.⁴¹

Selçuklu Mihnesinde hedef haline gelen isimlerden bir diğeri de hadisçi Ebu Bekr Beyhakî (ö. 458/1066)'dir.⁴² İbn Fûrek (ö. 406/1015) ve Hâkim en-Nisabûrî (ö. 405/1014) tarafından yetiştirilen Beyhakî ardında "es-Sünenü'l-Kübra" başta olmak üzere kıymetli eserler bırakmıştır.⁴³ Sübkî'nin aktardığına göre, Kündürî'ye mektup kaleme alan Beyhakî, meselenin bir an evvel çözüme kavuşmasını istemiştir. Mektupta İmam Eş'arî'nin ilim dünyasıyla bağları hakkında da bilgi verilerek onun kötü bir insan olmadığı ve Ehl-i Sünnet çizgisini asla terk etmediği ısrarla vurgulanmaktadır.⁴⁴ Selçuklu Mihnesinde hakkında tahkikat yapılan

⁴⁰ İbn Asâkîr, *Tebyînu Kezibi'l-Müfteri*, s. 108; Sübkî, *Tabakâtu's-Şafîyyeti'l-Kübra*, III, s. 392.

⁴¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 33; Sübkî, *Tabakâtu's-Şafîyyeti'l-Kübra*, IV, s. 209-210; İbn Asâkîr, *Tebyînu Kezibi'l-Müfteri*, s. 108.

⁴² Nuri Topaloğlu, "Beyhakî Hayatı, Eserleri ve Şahsiyeti", *DEÜİFD*, Sayı 1, İzmir 1983, s. 333-347.

⁴³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 52; Topaloğlu, "Beyhakî Hayatı, Eserleri ve Şahsiyeti", s. 341.

⁴⁴ Sübkî, *Tabakâtu's-Şafîyyeti'l-Kübra*, III, s. 397.

isimlerden birisi de dönemin Eş'arî-Şafîî ilim adamlarından Furâtî'dir. Fıkıh ve Kelam'da yetkin bir âlim olan Furâtî, tutuklanarak hapsedilmiştir.⁴⁵

Baskı ve sindirme politikalarına maruz kalan kimseler arasında sûfî kimliği olan şahsiyetler de bulunmaktaydı. Bu muhataplığın sûfî şahsiyetlerin mutasavvıf olmalarından mı kaynaklı olduğu yoksa daha başka sebeplere mi dayandığı üzerinde durulmayı hak eden başka bir problem olarak durmaktadır. Abdülkerim b. Hevazîn el-Kuşeyrî (ö. 465/1072) bu dönemin meşhur sûfîlerindendi. Önde gelen Eş'arî âlimlerden kelam okumuştur. Hocalarının tavsiyesi üzerine Eş'arîliğin ilk kurucularından olan Bakillânî'nin eserlerini tetkik etti. Hakim en-Nisabûrî gibi büyük hadisçilerden ders alan Kuşeyrî, hadis rivayetinde de bulundu.⁴⁶

Selçuklu Mihnesinde Kuşeyrî hedef tahtasına oturtulan isimlerden birisi olmuştur. Kündürî öncülüğündeki uygulamalar başlayınca Kuşeyrî, *Şikâyetü Ehli's-Sünne Bi Hikâyetî Mâ Lehüm Mine'l-Mihne* adında bir mektup/risale kaleme aldı.⁴⁷ Kuşeyrî, risale şeklindeki mektubunu dönemin ulemasına gönderdi.⁴⁸ Kuşeyrî risalesinde, İmam Eş'arî hakkında geçmiş ulemadan nakillerde bulunarak Eş'arî'nin ilim sahibi kişiliğine, İslam'a olan hizmetine, düşüncesinde Kur'an ve Sünnet çizgisinden ayrılmadığına vurgu yaptı.⁴⁹ Tuğrul Bey ve Hanefileri bir kenara ayırmak suretiyle Mu'tezile'ye yüklenen Kuşeyrî, yaşanan sürecin tamamından onları suçlamaktadır.

Dönemin halet-i ruhiyesini oldukça güzel özetleyen bu risale, meseleye dair önemli ipuçları barındırmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla Tuğrul Bey'in söz konusu uygulamalardan haberdar olmadığı iddiası bizzat Kuşeyrî'nin ifadeleri ile çürütülmektedir. Sultan her şeyin farkında olduğunu, Kuşeyrî ve diğer Eş'arîleri sarayına çağırarak, bizzat onlarla görüşerek göstermiştir. Sultanın yaşanan hadiseler karşısındaki tavrı da nettir. Eş'arî düşünceyi sapkınlık olarak görmekte ve lanetlemenin devamından yana tavır almaktadır. Dönemin kaotik yapısı içerisinde devlete sağlam bir zemin hazırlama gayretinde olan Tuğrul Bey, Mihne sürecini de bu doğrultuda değerlendirmektedir. Süreç içinde Kuşeyrî de Horasan'dan çıkmıştır. Kuşeyrî, Bağdat ve Mekke'ye giderek bir süre orada yaşamak zorunda kalmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla Selçuklu Mihnesinde hedef alınan sûfîler, Kuşeyrî gibi Eş'arî-Şafîî ekole mensup kimselerdir. Bu süreçte sûfî

⁴⁵ Sübkî, *Tabakâtu's-Şafîyyeti'l-Kübra*, III, s. 392.

⁴⁶ İbn Hallikan, *Vefeyâtu'l-Ayân*, III, s. 205-208; Sübkî, *Tabakâtu's-Şafîyyeti'l-Kübra*, III, s. 374; Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1978, s. 12-13.

⁴⁷ İbn Asâkîr, *Tebyînu Kezibi'l-Müfteri*, s. 109-112.

⁴⁸ Sübkî, *Tabakâtu's-Şafîyyeti'l-Kübra*, III, s. 401.

⁴⁹ Sübkî, *Tabakâtu's-Şafîyyeti'l-Kübra*, III, s. 402.

düşüncenin tamamına yönelik bir hareketten bahsetmek mümkün görünmemektedir.

Tuğrul Bey döneminde yaşanan Mihne olaylarında hedef alınan kitlelerden birisi de Rafizîlerdir. Dahası lanetlemenin ilk olarak onlar için planlandığı da aktarılmaktadır. Ancak uygulama, minberlerden Rafizî düşünceye yönelik sözler bazında, yani daha çok söylem bağlamında kalmış olup Rafizîler sadece lanetlenmiştir.⁵⁰ O halde Rafizîler, Selçuklu Mihnesinde başlangıcı oluşturmaktadır. Onlara sürecin başlamasında bir merhale görevi yüklenmiştir.

Selçuklu Mihnesi sürecine genel olarak bakıldığında, Nişabur ve civar bölgelerden yaklaşık dört yüz ilim adamı terk-i diyar eylemiş ve Alp Arslan'ın sultan, Nizamulmülk'ün vezir olduğu döneme kadar geri dönmüşlerdir. Elbette ki bu kimseler içerisinde ders veren, eğitim faaliyetlerinde bulunan, halkla doğrudan irtibatı olan kimseler de mevcuttur. Onların Nişabur'u terk etmesi Eş'arî-Şafî-Sûfî düşüncenin bölgede ciddi bir kayıp yaşamasına, gücünün azalmasına yol açmıştır.⁵¹

4. Mezhep-Siyaset İlişkisi Açısından Selçuklu Mihnesi

Mihne uygulamaları, Küdürî'nin nezaretinde atanan kadı, hatip gibi bürokratların desteği ile gerçekleştirilmiştir. Tuğrul Bey döneminin son on yılını kapsayan Selçuklu Mihnesi peki hangi ana gerekçelere dayanmaktadır? Neden böyle bir uygulamaya ihtiyaç hissedilmiştir? Bu soruları çoğaltmak mümkündür. Bu çerçeveden bakıldığında öncelikle usul olarak bütüncül bir bakış açısına ihtiyaç vardır. Selçuklular öncesi bölgenin siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel ve mezhebî yapısı dikkate alınmadan meseleleri tahlil etmek zor görünmektedir.

Selçuklular'ın hâkimiyet kurdukları coğrafyada mezhepler açısından ciddi bir çatışma ve kamplaşma söz konusudur. Siyasal parçalanmanın ortaya çıkardığı mezhepsel çatışmalar yanında bu dönemde mezhepler arasında ittifaklar da oluşmaktadır. Bu genel kabulün ardından bakıldığında Selçuklu Mihnesi uygulamaları doğru bir yere oturmaktadır.

Selçuklu Mihnesi sürecinde yaşanan mücadeleler, tarihi kökleri itibariyle Hanefî ve Şafî ekolleri arasındaki rekabete dayanmaktadır. İki ekol mensuplarının çeşitli vesilelerle birbirlerine yönelttikleri ciddi ve sert

⁵⁰ Sübkî, *Tabakâtu's-Şafîyyeti'l-Kübra*, I, s. 270.

⁵¹ İbnü'l-Esr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 33; Sübkî, *Tabakâtu's-Şafîyyeti'l-Kübra*, III, s. 393-394; İbn Asâkîr, *Tebyînu Kezibi'l-Müfteri*, s. 108.

eleştiriler bulunmaktadır.⁵² Mücadelelerin yaşandığı bölge Horasan ve civarı, zaman ise Tuğrul Bey'in iktidarının hemen öncesidir.

Hanefiler ile Şafîiler arasındaki mücadelede iki ana blok oluşmuş durumdadır. Bu bloğun bir tarafını oluşturan Hanefiler ve Mu'tezililer kendi aralarında yakınlaşırken, diğer tarafını oluşturan Eş'arîler ve Şafîiler arasında da yakınlaşmalar meydana gelmekteydi. Selçuklu Mihnesini anlamak adına bu mezhepler arası yakınlaşmalar oldukça önemlidir. Öyle anlaşılıyor ki bu mezhepsel gruplaşmalar mücadelenin olduğu zor zamanlarda daha da belirginleşmektedir. Bu açıdan öncelikle ifade edilmelidir ki Selçuklular'ın hemen öncesinde Büveyhîler döneminde yürütülen mezhepler üstü siyaset, Eş'arîlik ile Şafîiliği yakınlaştırmıştı. Eş'arîliğin ilişkide olduğu grup sadece Şafîiler değildir. Eş'arîlik ve sûfilik de birbirlerini karşılıklı olarak etkilemekteydiler. Bağdadî'nin ilham yoluyla elde edilen bilginin doğru kabul edilmesi gerektiğini ifade etmesi ve bu düşüncenin Kuşeyrî ile devam edip Gazalî'ye (ö. 505/1111) ulaşması, sonraki süreçte de Eş'arîler arasında varlığını devam ettirmesi, sûfî düşüncenin Eş'arîlik içinde nüvelenmesini sağlamıştır. Sûfiler arasında yaygın olarak Eş'arî ve Şafîî mezheplerine mensup kimselerin olması, karşımıza Eş'arî, Şafîî ve sûfî bloğunu çıkarmaktadır.⁵³ Dahası sûfîliğin, Eş'arîlerle Rafizîler arasında bir kesişmeye yol açtığı iddia edilmektedir. İlhamın bilgi kaynağı haline gelmesi, sûfilerin hal tercümelerinde Ca'fer es-Sadık'a yer vermeleri, İmam Şafîî'nin şiirleri, tasavvuf silsilelerinin Hz. Ali'de son bulması gibi birtakım etkenler nedeniyle yakınlaşmalar meydana gelmektedir.⁵⁴ Selçuklu Mihnesinde lanetlenen grupların aralarında oluşan bu bağ oldukça dikkat çekicidir.

Öte yandan Hanefiler ile Mu'tezililer de sözünü ettiğimiz bloğun karşısında yer almaktadırlar. Tuğrul Bey, Gazneliler'i mağlup edip Horasan'ı

⁵² Bu konuda pek çok örnek verilmekle birlikte özellikle olayın yaşandığı asrın başlarında Hanefiler ve Şafîiler arasında yaşanan çatışmaların ilmi zeminde devam ettiği görülmektedir. Kudûrî'nin hocası Ebu Abdullah Muhammed b. Yahya el-Cürcanî (ö.398/1007) Hanefîliği savunan Şafîiliği de tenkid eden *Tercîhu Mezhebî Ebî Hanife* adında bir risale kaleme almıştır. Şafîî Abdülkahir el-Bağdadî buna mukabil de bir cevap veren bir risale yazmıştır. bkz. Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Katip Çelebi (ö. 1067/1657), *Keşfu'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, tsh. Ş. Yaltkaya-K. R. Bilge, Ankara 1941-1943, I, s. 398; Sübkî, *Tabakâtu's-Şafîyyeti'l-Kübra*, I, s. 344. Tuğrul Bey'den hemen önce yaşamış olan Debûsî de *Te'sisü'n-Nazar* adlı eserinin sonunda Hanefiler ve Şafîiler arasındaki görüş farklılıklarına yer vermiş, Şafîilere oldukça sert eleştiriler yöneltmekten de çekinmemiştir. Bütün bunlar Hanefî ve Şafîiler arasında yaşanan çekişmelere ilişkin örneklerden bazılarıdır.

⁵³ Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarîlik-Maturidilik İlişkisi*, s. 62.

⁵⁴ Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarîlik-Maturidilik İlişkisi*, s. 63-65.

ele geçirdiğinde Hanefî ve Şafiî ekolleri arasında fikri çekişme devam etmekteydi. Gazneliler'in Sultan Mahmud'dan bu yana Hanefî ve Mu'tezilîlere karşı oldukları, onları engelledikleri ve Eş'arî-Şafiîlerin yolunu açtıkları bir ortam vardı. Hanefîler, devlet desteğinden yoksun durumdaydılar.

İyi bir Hanefî olan Tuğrul Bey, Horasan'da karşılaştığı kaotik durum ve Hanefîlerin Şafiîler karşısındaki hali, Gazneliler'in Eş'arî Şafiîleri destekleyen politikalarından dolayı bölgeye bir çeki düzen vermek istedi. Bunu da sağlamak için Hanefî-Mu'tezilîlere imkân tanıdı. Kündürî'nin uygulamaları ile Horasan'da siyasi birliği sağladığı gibi dinî ve mezhebî kaosu da bitirmek istedi. Böylece bölgede artık Selçuklu gücü hissedilecekti. Dikkat edilirse Selçuklu Mihnesi Horasan'da ve özellikle de Nişabur'da uygulandı. Irak coğrafyasına veya Maverâünnehir'e taşınmadı. Bağdat'ta sürecin işletilmemesi nedeniyle Mu'tezile'nin Abbasi Mihnesinden beri mimli düşmanı olan Hanbelîler herhangi bir tahkikata uğramamış oldular.

Sonuç

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş devrini kapsayan yirmi üç yıllık iktidarında Tuğrul Bey, kavganın ve çatışmanın bitmediği Horasan ve Maverâünnehir'de birliği sağlamaya çalıştığı gibi kurumsal bir devlet inşasına da girişmiştir. Bu dönemde siyasal zemin kadar dinî yapılar da muhtelif, karmaşık ve çatışmalı bir haldedir. Selçuklular öncesinde otonom devletlerin farklı gayelerinden güç alan itikâdî ve fikhî mezhep yapıları da politik manzaraya uygun bir şekil almıştır. Selçuklular'ın kuruluş devrinde itikâdî ve fikhî ekollerin farklı şehir ve coğrafyalarda kök saldığı sosyo-kültürel ve sosyo-politik yapı ile karşılıklı bir etkileşimde olduğu açıktır. Dahası söz konusu ekollerin maziden getirdiği mücadeleye dayalı ilişkileri kaotik bir dini yapıyı da tesis etmiştir. Selçuklular'ın mezhep politikaları da bu gerçeğe dayalı olarak ortaya konulmuştur. Kündürî'nin vezirliğe getirilmesi ile başlayan bu siyaset Hanefî-Mu'tezilî blokla Eş'arî-Şafiî-Süfî blok arasında cereyan etmiştir. Kündürî eli ile uygulanan ve Mu'tezile ile Eş'arîlik üzerinden yürüyen güç savaşı ne tek bir nedene indirgenebilir ne de tek yönlü bakış açısıyla anlaşılabilir. Yaşanan hadiseler sosyo-politik ve sosyo-kültürel yapıların doğrudan etkisi ile uzun süredir birikmiş mücadelenin açığa çıkmasıdır. Yaşanan mücadelenin Selçuklu hâkimiyeti altındaki tüm bölgelerde değil de Horasan ve Nişabur özelinde gerçekleşmesi de dikkat çekicidir. Tuğrul Bey bu sürecin merkezinde yer alır. Ön planda Kündürî gözükse de sultan, yürütülen politikayı yakinen takip etmektedir. Kuruluş devri mezhep politikaları Mu'tezile ve Hanefî ekollerinin alanını genişletmiş, dönemin parlayan yıldızı konumundaki Eş'arîliği ve ilişkide

olduğu diğer toplumsal aidiyetleri ciddi yaralamıştır. Sorgulama, tutuklama ve hapis cezalarının verildiği bu tecrübe, doğrudan muhalif kitleyi hedef almıştır. Vezir Kündürî eli ile yürütülen ve Tuğrul Bey'in vefatına kadar sürdürülen kuruluş devrinin mezhep politikası; Alp Arslan'ın sultan, Nizamulmülk'ün de vezir olmasıyla bambaşka bir yapıya evrilmiştir.

KAYNAKÇA

- AKOĞLU, Muharrem, *Mihne Sürecinde Mu'tezile*, İstanbul 2006.
- AVCU, Ali, *Horasan ve Maverâünnehir'de İsmâîlîlik*, Ankara 2014.
- AYBAKAN, Bilal, "Selçuklular Döneminde Fıkıhın Gelişimi: Şafîî Mezhebi Çerçevesinde", *Selçuklular'da Bilim ve Düşünce Sempozyumu*, Konya 2013, s. 227-238.
- BAGDADÎ, Ebu Mansur Abdulkahîr b. Tahir b. Muhammed (ö. 429/1037), *Usûlu'd-Dîn*, Beyrut 1981.
- HÜSEYNÎ, Sadruddîn Ebu'l-Hasan Ali, *Ahbâru'd-Devleti's-Selçukiyye*, çev. Necati Lügal, Ankara 1999.
- ISFEHÂNÎ, İmaduddîn Muhammed b. Muhammed (ö. 594/1197), *Tarihu Devlet-i Âlî Selcûk*, nşr. Yahya Murad, Beyrut 2004.
- İBN ASÂKÎR, Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan b. Hibetullah (ö. 571/1175), *Tebyînu Kezibi'l-Müfteri*, nşr. M. Zahid el-Kevseri, Beyrut 1979.
- İBN HALLİKAN, Ebu'l-Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed (ö. 681/1282), *Vefeyâtu'l-Ayân ve Ebnâü Enbai'z-Zaman*, thk. İhsan Abbas, I-VIII, Beyrut 1977.
- İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-II, nşr. Hasan Abdülmennan, Beyrut 2004.
- İBN KUTLUBOĞA, Ebu'l-Fadl Zeynuddîn Kasım (ö. 897/1474), *Tâcu't-Terâcîm fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Dimeşk 1992.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (ö. 597/1201), *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Mustafa Abdülkadir Ata, I-XVIII, Beyrut 1995.
- İBNÜ'L-ESÎR, Ebu'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi't-Târih*, I-XII, Beyrut 1979.
- İBNÜ'L-MURTAZÂ, Ahmed b. Yahya (ö. 840/1437), *Kitabu Tabakâti'l-Mu'tezile*, thk. Susanna Diwald Wilzer, Beyrut trs.
-

- KALAYCI, Mehmet, *Tarihsel Süreçte Eşarilik-Maturidilik İlişkisi*, Ankara 2013.
- KARA, Seyfullah, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, 2. Bsk, İstanbul 2009.
- KATİP ÇELEBİ, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah (ö. 1067/1657), *Keşfu'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, tsh. Ş. Yalıtıkaya-K. R. Bilge, Ankara 1941-1943.
- KAZVİNÎ, Zekeriya b. Muhammed b. Mahmud (ö. 862/1283), *Âsâru'l-Bilad ve Ahbâru'l-Ibâd*, Beyrut 1969.
- KUREŞÎ, Muhyiddin Ebu Muhammed Abdülkadir b. Muhammed (ö. 775/1375), *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, I-V, Beyrut 1993.
- KUŞEYRÎ, Abdülkerim, *Kuşeyrî Risalesi*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1978.
- LOUST, Henry, *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*, çev. Ethem Ruhi Fıglalı- Sabri Hizmetli, İstanbul 1999.
- MADLUNG, Wilferd, "Maturidiliğin Yayılışı ve Türkler", çev. Muzaffer Tan, *İmam Maturîdî ve Maturidilik*, haz. Sönmez Kutlu, 3. Bsk, Ankara 2011.
- MAKDÎSÎ, Şemsüddin Ebu Abdillâh, *Ahsenü't-Tekâsım fi Ma'rifeti'l-Ekâlim*, 2. Bsk, Beyrut 1906.
- RÂVENDÎ, Muhammed b. Ali b. Süleyman (ö. 603/1207), *Râhatü's-Südûr*, çev. Ahmet Ateş, Ankara 1957.
- SÜBKÎ, Tacuddin Ebu Nasır Abdulvehhab b. Ali (ö. 771/1369), *Tabakâtu's-Safîyyeti'l-Kübra*, nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv-Mahmut Muhammed et-Tenâhî, I-X, Halep 1964.
- TOPALOĞLU, Nuri, "Beyhakî Hayatı, Eserleri ve Şahsiyeti", *DEÜİFD*, Sayı 1, İzmir 1983, s. 333-347.
- UYAR, Mazlum, "Gaybet Sonrası Şîf Kelâmın Teşekkülü ve Mu'tezile", *İslâmiyat Dergisi*, Cilt 2, Sayı. 3, Ankara 1999, s. 153-170.
- YAKUT el-HAMEVÎ, Ebu Abdillâh Şihâbuddin (ö. 626/1229), *Mu'cemu'l-Buldan*, I-V, Beyrut 1907.
- YAVUZ, Abdullah Ömer, "Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Döneminde Mu'tezile", Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri 2015 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- YAZICI, Nesimi, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, Ankara 2013.

bilimname XXXIV, 2017/2, 530-532
Arrival Date: 05.09.2017, Publishing Date: 31.10.2017

SECTARIAN POLITICS IN THE FOUNDATION PERIOD OF GREAT SELJUK STATE

© Abdullah Omer YAVUZ^a

Extended Abstract

The sects have never escaped the attention of the political institution. This link between politics, the state, and the sects deserves attention to its causes and consequences. In this context, it is important to evaluate the sect politics established by the Great Seljuk State, one of the four great states established by the Turks in history, in terms of Islamic civilization and philosophy. Because the frame of the sect shaped by the Seljuk period was maintained for a long time.

The foundation period of the state included in the mission time of the first Sultan Tughrul Beg. Establishment of the Seljuks contains a story about the domination of historical, geopolitical and geostrategic geography. Different religions, traditions and sects were in the geography of Seljuk. When the fiqhi schools of Khorassan and Maveria were examined, two sects came to the fore: Hanafism and Shafiism. Hanafism was very active in this region. As a matter of fact, Selcuk Beg preferred Hanafism as a sect. Hence, the Seljuk dynasty was generally a member of the Hanafism sect. As it is known, the main expansion center of the Shafiism was Egypt. However, Shafiism succeeded to open up the geography of Khorasan, winning new impetus with the educational activities of Abu Ishaq Mouvez (340/951). In the time of Tughrul Beg, Shafiism had a large number of fans in the towns of Khorassan. There had an ongoing struggle between Hanafis and Shafiis in in the geography of Seljuk. Different sects created the block next to these two sects. Therefore, this ancient struggle experienced over the Mutazilites and Asharis in the period of Tughrul Beg. Tughrul Beg appointed Amidulmulk Kunduri, the Mutazilite, as a vizier.

---

^a Res. Asst., Erciyes University Theology Faculty, aomeryavuz@erciyes.edu.tr

Tughrul Beg and Vizier Kunduri were the determinant in sectarian politics in the foundation period of the state. The main objective of sectarian politics carried out by Kunduri was to support the Mutazila-Hanafi people. In this context, the qadi, the preacher and other bureaucratic duties were given to the Mutazila-Hanafi masses. Thus, Mutazila-Hanafi persons were brought to important tasks. Pressure and intimidation policies were applied against Rafidite, Ashari-Shafii-Sufi groups in this period. These politics which carried out under the leadership of Vizier Kunduri were called the Seljuk Mihna. According to sources, the Seljuk Mihna took place between 445/1053 and 455/1063 and lasted for ten years. The Seljuk Mihna began with the coming of Vizier Kunduri and continued until the death of Tughrul Beg.

The first step towards the Asharis in Mihna politics was realized by cursing the Imam Ashari and Asharite from pulpit. There were pressures and inquiries against Asharis in the process of Mihna. Abu Abdullah al-Hubbazi (447/1055), one of the famous people of the time, was questioned. Juwayni, one of the eminent scholars of the Ashari-Shafii identity, was a struggle with the Mutazilites and entered into controversy with them. Therefore he was the target names in this process. One of the names that were investigated in the Seljuk Mihna was Furati who was Ashari-Shafii scholars. Among those who were subjected to pressure and intimidation policies were persons with Sufi identity. Al-Qushayri (465/1072) was one of the famous Sufis of this period and was placed on the target board. The Mihna practices were carried out with the support of the bureaucrats, such as the judges and the orators, whom Kunduri appointed.

What are the main reasons for the Seljuk Mihna? There is a need for a holistic view as a method. It seems difficult to analyze the issues before considering the political, social, economic, cultural and sectarian structure of the pre-Seljuk region. There are sectarian conflicts that political disintegration reveals, as well as alliances between sects on the other side. After this general acceptance, practices of Seljuk Mihna become clearer. The struggles in the Seljuk Mihna are based on the dispute between the Hanafi and Shafii schools in terms of their historical roots. Two main parties have formed in the struggle between the Hanafis and the Shafiis. Other sects also took positions according to Hanafi and Shafiis.

The sectarian politics of foundation period of state enlarged the field of the Mutazila and Hanafi schools. On the other hand these politics seriously hurted Shafiism and Asharite, the shining star of the period, and other social belonging to which it was related. Apotheosis of the Mutazila thought with

the state-supported should be considered as a state intelligence and strategy. In this context the sectarian-political relation of the foundation period also influenced the later periods of the Seljuks. After Alp Arslan came out on the throne, the whole sect politics shifted. In the new period, Vizier Nizamulmulk was a serious influence.

Keywords: Seljuks, Tughrul Beg, Secterian Movements, Mutazila, Asharite.

